

Remarques a l'edició de dues traduccions de Martí de Viciana

TOMÀS MARTÍNEZ

L'edició recent i acurada de la traducció de l'*Econòmica* d'Aristòtil, a partir del text llatí de l'Aretí, i del *De moribus* senequià, fetes pel cavaller borrianenc Martí de Viciana, mereixen la consideració dels especialistes en literatura catalana medieval i, més encara, dels estudiosos de les traduccions clàssiques. En aquestes línies intentaré comentar i perfilar algunes afirmacions —i en algun cas mostrar la possibilitat d'una altra interpretació— vessades als estudis introductoris; el meu objectiu és, doncs, aportar-hi alguns punts de discussió més que fer-ne una crítica innecessària. Advertesc d'antuvi que la lectura d'açò que segueix difícilment pot ésser feta sense tenir al davant les edicions sobre les quals es basa el comentari.

1.—LA TRADUCCIÓ DE L'ECONÒMICA D'ARISTÒTIL. ¹

A. **Cronologia d'una confusió.** — A. Ferrando comença la «Introducció» a aquesta edició amb l'aclariment d'un punt essencial: l'atribució. Efectivament, durant bastant temps s'havia atribuït la versió a l'historiador Rafael-Martí de Viciana per una evident similitud amb el nom del seu avi Martí de Viciana, lloctinent de portantveus de governador en Regne de València dellà lo riu d'Uixó, el vertader traductor. Crec interessant seguir la cronologia de la confusió per tal com A. Ferrando, l'autor de la «Introducció» i de l'edició, sols exposa les dades més substancials.

La confusió comença amb uns comentaris de Pérez Bayer a l'obra de Nicolàs Antonio aplegats per Francesc Cerdà i Rico. ² El 1827 J. P. Fuster ³ seguia les afir-

1. MARTÍ DE VICIANA, *Comentari a l'Econòmica d'Aristòtil*, a cura d'Antoni Ferrando Francés, Barcelona, Edicions del Mall, 1982 (sovint usaré *Econòmica* per referir-me a l'obra i *Ferrando* per a la «Introducció»).

2. F. CERDÀ Y RICO, *Notas al Canto del Turia, o noticias históricas de algunos poetas y escritores del Reino de Valencia*, Madrid, Antonio de Sancha, 1778, pp. 507-508.

3. J. P. FUSTER, *Biblioteca Valenciana de los Escritores que florecieron hasta nuestros días. Con adiciones y enmiendas a la de D. Vicente Ximeno*, València, José Ximeno, 1827, pp. 130-131.

macions de Pérez Bayer, i també l'autor d'una «Noticia Biográfica de Martín de Viciana» a una edició d'*Alabanzas de las lenguas hebrea, griega, latina, castellana y valenciana*.⁴ Si seguim estrictament la cronologia, el 1881 J. M. Torres desfà per primera vegada, que jo sàpiga, la imprecisió: a través de la carta-dedicatòria que encapçala la traducció d'Aristòtil, on l'autor indica el seu càrrec de governador en Regne de València, arriba a la conclusió que l'únic membre de la família Viciana amb semblant funció és el vell Martí de Viciana, mort el 1492.⁵ Rodríguez Condesa⁶ i Forner⁷ segueixen els raonaments de Torres. Tot i amb això, encara defensaven l'opinió de Pérez Bayer erudits posteriors, com ara Ribelles⁸ i Rubió i Lluch.⁹ Martí de Riquer, en un estudi de joventut, incloïa el nostre autor, sense cap més referència, en els temps de decadència literària.¹⁰ Però a partir sobretot de l'autoritzada opinió de Rubió i Balaguer,¹¹ gairebé tots els estudiosos que n'han parlat, ho han fet referint-se al vell Martí de Viciana: J. Ruiz i Calonja,¹² A. Sánchez Gozalbo,¹³ M. Sanchis Guarner,¹⁴ A. Ferrando i Jaume Riera, editor de l'altra traducció atribuïda a Viciana, el *De moribus*, de Sèneca.

4. València, F. Aguilar, 1877, p. 12. La llista d'obres assignades a l'historiador és bastant extensa, i no sempre comprovable. A la *Dedicatòria d'Alabanzas*, l'historiador diu que ha hagut de traduir al castellà la *Crònica de València*, el *Libro de la nobleza y hidalguía, armas y blasones* i *Recreación de los días calurosos*. Sols ens queda constància de la *Crònica* (llevat de la primera part) i d'*Alabanzas*. El *Libro de la nobleza* és, segons S. García Martínez («Estudio Preliminar» a l'edició de la *Crònica de la inclita y coronada ciudad de Valencia*, vol. 1, València, Universitat, 1983, p. 58, n. 165), el *Tratado de las armas e insignias militares* de la II part de la *Crònica*. Haig d'afegir que existeix una còpia d'aquest *Tratado* —amb algunes variants— al manuscrit 305 de la Biblioteca Universitària de Saragossa (segle XVIII). Finalment, la *Descripción de la ciudad de Gandia*, citada entre d'altres per F. ALMELA I VIVES (*Bibliografía de Historias locales relativas al Reino de Valencia*, València, CSIC, 1952, p. 88), no és altra cosa que la descripció de Gandia continguda al principi de la II part de la *Crònica*, quan l'autor parla de la família Borja.

5. J. M. TORRES, «Advertencia al lector» a la reimpressió de la *Segunda parte de la Crònica de Valencia* feta per la Sociedad Valenciana de Bibliófilos, València, 1881, pp. XIII-XIV.

6. J. RODRIGUEZ CONDESA, *Rafel Martí de Viciana (Estudi bio-bibliogràfic)*, València, F. Vives Mora, 1911, pp. 10-11.

7. V. FORNER TICHELL, *Familia de los Viciana (Estudios histórico-críticos)*, València, Imp. hijo F. Vives Mora, 1922, pp. 15-19. A més ens dóna una notícia ben interessant, que curiosament no he vist citada per cap altre estudiós: en l'escriptura de fundació del benefici de santa Anna, hi ha «un detalle justificativo de haber sido dicho Viciana el autor de una traducción al lemosin del comentario en lengua latina, efectuado por Leonardo Aretino (...) y otra traducción, también al lemosin, del «Libro de virtuosas costumbres» (p. 14). No he pogut comprovar el document.

8. J. RIBELLES COMÍN, *Bibliografía de la lengua valenciana*, Madrid, Imp. de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, 1929, vol. II, pp. 606-615.

9. A. RUBIÓ I LLUCH, «Joan I humanista i el primer període de l'humanisme català», *Estudis Universitaris Catalans* X (1917-1918), pp. 103-105, n. 1. Rubió insereix l'afirmació de Pérez Bayer al final d'una llarga nota sobre la versió de les Ètiques.

10. Martí de RIQUER, *L'humanisme català (1388-1494)*, Barcelona, Barcino, 1934, p. 17.

11. Citem per la recent traducció catalana de la seua *Història de la literatura catalana*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1984, vol. I, pp. 371-372, on lloa l'estil de la lletra-dedicatòria.

12. *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Teide, 1954, p. 188.

13. *Els Viciana i la nostra literatura*, València, Publicacions dels Cursos de Llengua i Literatura Valenciana de «Lo Rat-Penat», 1963, p. 10.

14. *Aproximació a la història de la llengua catalana*, Barcelona, Salvat, 1980, p. 195.

B. La feina del copista. — Ja que també ens hem referit a la traducció del *De moribus*, convé assenyalar que aquesta ens ha pervingut a través d'una còpia realitzada per Antoni Blay, segons que s'indica clarament al còdex. Ferrando (p. 9) opina que aquest personatge desconegut, segurament servidor de Rampston de Viciana, fill de Martí, fou el copista de les dues traduccions, la d'Aristòtil i la de Sèneca, contingudes en un còdex que pertanyia a la família Viciana. Em sembla una afirmació encertada. Però crec que la feina d'Antoni Blay va un poc més enllà del que pensa l'editor. La traducció d'Aristòtil és precedida per una carta-dedicatòria de l'autor a la seua muller, una «Letra tramesa per lo noble mossén Martí de Viciana, governador en Regne de València, a la noble dona Damiata, mulier sua». Aquest títol és de mà del copista per dues raons: primerament, crec inversemblant que Martí de Viciana, essent lloctinent de portantveus de governador, prengué per a si un càrrec que no li corresponia; segonament, resulta més inversemblant encara que donàs títol a una carta a la seua dona, un títol amb un estil ben diferenciat de la resta de la dedicatòria. D'altra banda, els «Notable» i «Test» marginals del manuscrit semblen més aviat d'un possible lector (no sembla que haja d'atribuir-les al copista, car demostra a bastament la seua mediocritat) que de Viciana; Antoni Blay podria haver-los pres de l'original que li serví per fer la còpia. Si aquesta deducció fos encertada, resolndria algun problema: «Els "Notable" marginals que reproduïm del manuscrit original, normalment inicien els comentaris que fa Viciana, per bé que no sempre siga exactament així; d'altra banda, els respectius "Test" marginals, tampoc no indiquen sempre l'inici dels fragments que són pura traducció» (Ferrando, p. 19).

C. Una pretesa misogínia. — La feina de Viciana en fer la traducció de l'obra d'Aristòtil és la del típic comentarista que glossa, amplifica i comenta des del seu punt de vista diversos aspectes de la doctrina que s'hi exposa. Seguint el raonament, podem pensar que tot allò que no és traducció estricta és fruit personal del traductor. Almenys així ho pensa almenys l'editor, A. Ferrando, quan diu: «a mesura que llegim els comentaris pejoratius que totes les dones mereixen al nostre escriptor, podem traure la impressió que Viciana no devia estar gaire segur de la fidelitat i capacitat de Na Damiata» (p. 20). Em sembla una impressió del tot arriscada si tenim en compte que tots, absolutament tots, els aspectes negatius que Viciana adjudica a les dones, podem trobar-los en escriptors anteriors i coetanis: Eiximenís, sant Vicent Ferrer, Jaume Roig o els escriptors de l'anomenada «Escola satírica valenciana». ¹⁵ Som davant d'un tòpic, i per això no podem donar-li més importància que la que té. El mateix A. Ferrando matisa el seu comentari anterior quan afirma: «La seua doctrina matrimonial, i no cal dir l'econòmica, porta a l'extrem el conservadorisme que podem observar en els escriptors burgesos coetanis, bé que el misoginisme medieval en siga compartit en major o menor grau» (p. 22). Hi ha, efectivament, una defensa d'una visió tradicional que és posada en qüestió per alguns membres, també femenins, de la societat del seu temps, tant en la literatura (penseu

15. Vegeu ara D. J. VIERA, *La dona en Francesc Eiximenís*, amb la col·laboració de J. Piqué, Barcelona, Curial, 1987.

en sor Isabel de Villena) com en la vida quotidiana (la *sàtira* dels escriptors burgesos valencians *retracta*, de fet, un canvi social en què la dona pren una actitud molt més activa).

2. — LA TRADUCCIÓ DEL *DE MORIBUS* DE SÈNECA.¹⁶

A. **Un sospitós silenci.** — La traducció de l'*Econòmica* ha rebut molts més comentaris que no la del tractadet suposadament senequià; si en l'atribució de la primera hi ha hagut confusió, la segona ha merescut un sospitós silenci per part dels estudiosos, i això per raons òbvies: la carta-dedicatòria que encapçala l'*Econòmica* explicita l'autoria, mentre que al *Llibre de virtuoses costums*, ço és, la traducció del *De moribus*, no hi ha res d'extern que ens permetesca una atribució clara. Fou també Pérez Bayer el primer a notar la semblança entre les dues traduccions, contingudes al manuscrit d. III. 2. de la Biblioteca del monestir de l'Escorial.¹⁷ Cap prova definitiva, doncs. D'altres estudiosos confongueren autor i copista, i atribuiren la traducció de Sèneca a Antoni Blay, sembla que a partir d'un estudi d'A. Rubió i Lluch.¹⁸ La causa de la confusió pot ser la subscripció llatina que tanca l'opuscle (*Qui scripsit escribat, semper cum Domino bivat. Anthonius Blay vocatur, a Deo benedicatur. Detur pro pena gloria eterna*) i que no és altra cosa que un colofó de copista fet amb rima lleonina.¹⁹ Han estat els editors actuals qui han desfet l'error i han assignat a cadascú la seua feina, i també han fet notar les característiques semblants de llengua i sistema de traducció d'ambdues versions. Tanmateix l'erudit J. Rubió va preferir parlar-ne separatament i no atribuir explícitament el *De moribus* català a cap autor, però si dins el segle XV.²⁰

B. **Tractats de Sèneca en català.** — Després de parlar de l'obra llatina original i de la dubtosa atribució a Sèneca, Jaume Riera, a la «Introducció» (p. 10) a aquesta excel·lent edició, fa una breu —brevíssima, diria jo— referència a les traduccions catalanes medievals d'obres de Sèneca, en ordre cronològic: *De Providentia*, *De Remediis*, les *Tragèdies*, les *Epístoles a Lucili* i el *De moribus*. La cronologia no és exacta: F. Rico²¹ ha comprovat que la traducció del *De Providentia* feta per A. Canals és anterior al 1410. De la traducció del *De Remediis fortitutorum* sols

16. SÈNECA, *Llibre de Virtuoses Costums*, traducció de Martí de Viciana, edició a cura de Jaume Riera i Sans, Barcelona, Edicions del Mall, 1987 (d'ara endavant usaré *Virtuoses* per referir-me a l'obra, i *Riera* per a l'estudi). Em consta que la publicació s'ha retardat bastant per causes alienes a qui signa l'edició, per la qual cosa evitaré de citar treballs més recents que, si bé no se centren específicament en el tema, estudien aspectes col·laterals.

17. Ms. 13.208 de la Biblioteca Nacional de Madrid, foli 121 (citat per Riera, p. 15).

18. A. RUBIÓ I LLUCH, *El renacimiento clásico de la literatura catalana*. Discurso de recepción en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, Barcelona, 1889, p. 41, n. 1: «me abstengo de mencionar en el texto la versión catalana de las *Morales de Sèneca*, con el nombre de *Llibre de virtuoses costums*, hecha por Antonio Blay».

19. J. TRENCHS, «La rima leonina y las suscripciones documentales catalanas (siglos XI-XIII)», *Miscel·lània Sanchis Guarner I* (València, 1984), pp. 373-379.

20. Op. cit., vol. I, p. 222.

21. F. RICO, «Antoni Canals i Petrarca. Para la fecha y las fuentes de *Scipió e Anibal*, *Miscel·lània Sanchis Guarner I* (València, 1984), pp. 285-288.

sabem que apareix a l'inventari dels béns d'en Berenguer de Copons, és a dir, que era feta abans del 1422.²² Anteriorment són la traducció de les *Epístoles* feta a partir de la versió francesa i la de les *Tragèdies*, de finals del XIV o, a tot estirar, dels primers anys del XV. No hi parla ni de la traducció de les *Epístoles* feta sobre un text llatí a mitjan segle XV,²³ possiblement perquè sols conté les 29 primeres epístoles, ni tampoc de la *Tabulatio et Expositio Senecae*, de Luca Mannelli,²⁴ que, per bé que no siga un tractat senequià, possiblement tinga, com després intentaré provar, més importància que la que fins avui se li ha donat. El 1474, és a dir, en l'època de Martí de Viciana, la vídua del mercader Rodrigo Salazar ven un llibre que, per les seues característiques, sembla ser la *Taula per alphabet de tots los libres de Sèneca*, ço és, la traducció catalana de la *Tabulatio* feta probablement en temps de Martí I l'Humà.²⁵

C. Unes raons d'atribució. — Jaume Riera hi fa una comparació entre la traducció de Sèneca i la d'Aristòtil per provar que Martí de Viciana n'és l'autor, i diu: «en una i altra obra és ben visible el mateix tarannà personal d'ampliar o farcir el text amb postil·les, glosses i comentaris propis, més breus en aquesta obra de Sèneca i més extensos en aquella aristotèlica» (p. 15). A banda de la subjectivitat que implica observar el «tarannà personal», en cap moment veig en *Virtuoses* un treball semblant al que Viciana fa a l'*Econòmica*: «És en aquests fragments (en els "Notable") on Viciana referma o reinterpreta la doctrina aristotèlica amb algunes poques cites de la Bíblia i escolàstics com Alexandre Neckam, Nicolau de Lira, Egidí Colonna i sant Tomàs d'Aquino, arribant fins i tot a citar el llavors cristianitzat Sòcrates» (Ferrando, p. 18). En *Virtuoses* sols hi ha un ressò de sant Pau.

Una segona raó d'atribució és la repetició d'algunes paraules i estructures més o menys coincidents, i l'ús de paraules i solucions valencianes pròpies de finals del segle XV. Però, segons J. Riera, la prova més definitiva és la citació d'algunes sentències del *Liber de Moribus* al comentari de l'*Econòmica*. Vegem-les.

Econòmica: «*Recita Sèneca que aquell que reb benefici és tengut de fer-ne remuneració.*»

Virtuoses: «*Pecat de ingratitude és oblidar-te del benefici que has rebut.*»

Econòmica: «*Los altres hòmens són fets pijors quant als bons no.s dóna bona remuneració, e als millors millor.*»

22. A. DURAN I SANPERE, «Notícia de llibres en inventaris de Cervera», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya* IV (1917), pp. 127-135.

23. Cf. M. EUSEBI, «La più antica traduzione francese delle *Lettere morali* di Seneca e i suoi derivati», *Romania* XCI (1970), pp. 1-47. També en parla breument K. A. BLÜHER, *Seneca en España*, Madrid, Gredos, 1983, p. 130.

24. T. KAEPPELI, «Luca Mannelli († 1362) e la sua "Tabulatio et Expositio Senecae"», *Archivum Fratrum Praedicatorum* XVIII (1948), pp. 237-264; parla de la traducció catalana a les pàgines 257-259.

25. «Un libre appellat Sèneca, escrit en vulgar, test e glosa, escrit no a corandells. E feneix la primera pàgina de la primera carta: aquesta possessió. E comença la primera pàgina de la derera carta: justícia o just...» J. M. MADURELL, «Manuscritos trecentistas y cuatrocentistas», *Hispania Sacra* IV (1951), p. 461.

Virtuoses: «*Als bons daya qui als mals perdona, car silavós a molts dóna occasió de fer malvats.*»

Econòmica: «*En la prosperitat molts són los amichs.*»

Virtuoses: «*Les riqueses e béns de fortuna són causa de fer molts amichs.*»

Aquestes tres sentències senequianes que apareixen al comentari de l'*Econòmica* poden haver estat extretes d'un altre lloc. A l'article *Beneffici* de la traducció catalana de la *Tabulatio*, de Mannelli (ms. 282 de la Biblioteca Universitària de Barcelona) llegim: «Que.l hom és tengut recompensar lo benefici rehebut», coincident amb la primera de les sentències suara copiades; i a l'article *Amistança ho amich* trobem: «Que en prosperitats leugerament és conquerit e guanyat l'amic, mas en adversitats és provat ver», semblant a la tercera sentència. Pel que fa a la segona sentència, trobem ressons també al llarg de tot l'article *Beneffici* de la *Tabulatio* i en les obres catalanes que contenen la frase *Bonis nocet qui malis parcit*, les quals són indicades per J. Riera a la «Introducció» (pp. 11-12). És a dir, les citacions senequianes de la traducció de l'obra aristotèlica poden venir per un camí diferent al *Liber de moribus*.²⁶ Però no puc afirmar taxativament que Viciàna conegués la traducció de l'obra de Mannelli, car possiblement hagués extret més de tres cites d'aquesta mena de diccionari temàtic, ni tampoc el contrari.

Pel que hem vist, les raons que demostren que Viciàna n'és el traductor són criticables. De fet els únics arguments que encara poden valer són algunes coincidències lingüístiques amb la versió de l'*Econòmica* i el fet que ambdues traduccions siguin contingudes, una a continuació de l'altra, en un còdex que pertanyia a la família Viciàna i que conté també altres escrits de temàtica ben diferent. Si estudiem un a un els arguments presentats per l'editor, no sembla del tot definitiva l'atribució de la versió catalana del *De moribus* a Martí de Viciàna; cap argument concret pot demostrar l'autoria. Però si considerem en bloc tots els raonaments de Riera, i tenim en compte el document aportat per Forner (reproduït ací a la nota 7), l'assignació esdevé aleshores correcta.

D. Unes notes sobre la tècnica de traducció. — El nostre traductor demostra un coneixement no gaire aprofundit del llatí. Les falses interpretacions i errors sovintegen. I també els comentaris: «L'actitud que pren Viciàna en la seva versió és exactament la mateixa que prenien els mestres d'escola del seu temps quan «llegien» als alumnes els textos autoritzats: tot traduint-lo, l'interpreta, l'explica, el glossa i el comenta quan ho creu convenient. D'on hem de deduir que Martí de Viciàna pretén, no solament haver entès Sèneca, sinó inculcar-ne la doctrina, com a mestre, als seus llegidors. I és això, sincerament, el que podem dubtar que es trobés en condicions de fer» (Riera, pp. 20-21). L'editor ho prova amb exemples concrets. Crec que la feina del traductor resta ben fixada a la «Introducció», i per això aquí intentaré

26. No puc estar totalment d'acord amb Jaume Riera quan diu: «com que Martí de Viciàna no sembla conèixer cap més dita de Sèneca que aquelles que pertanyen al *Liber de Moribus*, jo m'inclino a creure que traduïa aquesta obra prenent-la d'una impressió d'ella tota sola» (pp. 19-20). La no citació no prova sempre la desconeixença, encara que és un factor a considerar.

tan sols mostrar i valorar alguns exemples concrets de grups de sinònims, de traduccions explicatives i d'afegitons, per tal de recolzar les ben ponderades paraules de Jaume Riera i d'estalviar feina a futurs estudiosos de les tècniques de traducció en la literatura catalana medieval. En aquest sentit, hom espera impacientment la publicació de l'estudi de C. Wittlin sobre els grups de sinònims.

Un fet usual a les vulgaritzacions medievals és que un únic mot siga traduït mitjançant un grup de dos o més sinònims. Usualment el primer terme del grup coincideix etimològicament amb el mot original, en un intent aparent de ser fidel al text base: ²⁷ *instruxit*: «ha instruyt o ha demostrat» (2), *laus*: «laor o vituperi» (4), *juncta*: «junta e súbitament» (10), *admiseris*: «la admetes ni la abrases» (11), *nudos*: «nus e despulats» (18), *aequitatem*: «egualdat e equitat», (28) *crudelitatem*: «la crueldat e la yra» (29), *bene*: «bé e onradament» (41), *ratio*: «rahó e juhii» (48), *depone*: «deposa e aparta» (61), *sermo*: «lo sermó ho lo parlar» (62), *honestus*: «cosa honesta e loable» (70), *generositas*: «generositat o excelència» (71), *jactaveris*: «jactaràs e destimaràs» (75), *saciat*: «sacien o farten» (83), *pecunia*: «pecúnia o moneda» (83), *imitatio*: «ymitació o senblança» (93), *remitte*: «remet-los o desmenux-los» (95), *sanari*: «sanar e metiguar» (96), *operibus*: «hobres e riqueses» (120), *impericia*: «inpericia o ygnorància» (122), *colendam*: «colre e onrar» (124). Alguna volta el segon termé és més aviat una definició del primer: *persuaseris*: «persuadir o portar algú a ta volentat» (90). El nostre traductor no sol posar en segon lloc una paraula d'igual etimologia que el mot llatí a traduir: *admone*: «castiga e amonesta» (12), *dispensare*: «remetre o dispensar» (79), *indiges*: «mendicant e indigent» (83), *sanata*: «metigua e sana» (96), *artificio*: «engín o altre artifici» (122), *intemperancia*: «disolució o intemperància» (122), *veritatem*: «fe e veritat» (125). Tampoc s'arrisca massa a traduir el mot llatí amb les seues pròpies paraules: *non videtur*: «és oculta e no.s demostra» (3), *feras*: «conporta e soferir» (6), *persuaseris*: «penedir e coregir» (14), *perdere*: «matar o jutgar» (16), *cultor*: «honrador e servidor» (26), *ostendit*: «parlen e demostren» (48), *agit*: «saben ni tenen» (48), *spectaculum*: «precència e esguart» (73), *voluptate*: «vics e carnalitat» (92), *turpem*: «leg e groser» (101), *objurgationi*: «en corecció e reprendre» (106), *cirographum*: «albarà o escriptura» (108), *abrupit*: «leva e furta» (120), *interfectorem*: «matador e destroydor» (121). En el tractament de grups de sinònims, el nostre traductor no es diferencia gaire dels seus col·legues medievals. La diferència hi és, però en el tractament d'estructures més complexes i en llur interpretació. No puc passar avant sense manifestar que he comprovat que no hi ha cap grup de sinònims de *Virtuoses* que aparega novament a l'*Econòmica*.

27. Pose entre parèntesis el número de la sentència.

Quan un mot és traduït mitjançant un grup de paraules que el defineixen, tenim una traducció explicativa, no sempre ben diferenciada dels grups de sinònims: *nocentis*: «sens culpa o ignosen.t» (16), *laedentem*: «la persona que.us poria noure» (20), *aliter*: «persona fingida o simillada» (30), *laudabilem*: «digne de laor» (36), *temperamentum*: «temprats en totes les cosses que són desigables» (62), *sompno*: «lo que.l om sopnia» (94), *turpia*: «cosa de vergonya e sùtzia» (98), *conversantibus*: «als que ab tu conversaran» (102), *judicantur*: «lo que regna e judica» (119), *beatitudinis*: «aquells que estan en societat e camí de bona vida e beatitut» (121).

Finalment, i pel que fa a la traducció de mots, comprovem l'escassetesa de reduccions [*linguam, ventrem et libidinem*: «lengua e luixúria» (14)] i de traduccions per enumeració [*testimonium dicere*: «loar, acusar com fer testimoni» (64)].

Pel que fa a la traducció d'estructures, cal assenyalar d'antuvi la manca d'omissions importants i l'ús abusiu d'afegitons explicatius, explicacions contextuals i, sobretot, de glosses i comentaris. Amb les explicacions contextuals hom vol aconseguir la coherència textual a partir de la substitució d'alguns elements, normalment els deictics, pels seus referents immediats, o la introducció d'elements sobreentesos a l'original: *Nihil petas quod negaturus fuisti; nihil negabis quod petiturus fuisti*: No demanes gràcia la qual tu a altri as ja denegat, ne tanpoch no denegues res o aquella cossa la qual en altre temps tu as ja demanat (31), *illud*: «la vida del bo» (41), *sui*: «aque'l qui la té» (56), etc.

Els afegitons explicatius mai arriben a la categoria de comentari i en molts casos intenten una explicació objectiva d'un terme o d'una estructura, per bé que en aquesta traducció concreta l'autor manifesta ben sovint la seua pròpia interpretació: *educatio et disciplina*: «el ensenyament en temps de la puerícia, e la disciplina en qualsevulla edat» (2), *sed qualibus stude*: «emperò estudia't discretament a quals, ço és, no als perversos malignes, mas als bons virtuossos» (8), *velut ultimus*: «com si cascú de aquels fos lo darer» (10), *oratore m te puta*: «vol pensar en esser orador, ço és, en guayar la voluntat dels altres» (14), *monstro similis est*: «és semblant al mostrum en natura, lo qual és suprefluitat, defecte de aquella o eror» (16), etc.

Com deia abans, l'aspecte més interessant, i també el més negatiu, és la introducció de nombrosos comentaris i glosses, que evidencien clarament la mentalitat conservadora i l'objectiu moralitzador del traductor: «car infructuós és l'ome en lo món qui a neguna cosa no és bo» (25), «car tots los beneficis mediadament o imediada devalan de Déu» (43), «car lo amor porta afecció, la qual perturba lo juy natural» (44), «car al discret bona elecció e virtuós fi de aquella lo deu tostemps fer estar en guardar de la cossa esdevenidora, en manera que de viciosses cosses no sia reptat» (62), «com no aja ninguna cossa que pugua esser bona necessària en aquel qui a Déus meysprea» (124), etc.

En conclusió: el traductor del *De moribus* usa les mateixes tècniques que qualsevol traductor-comentarista medieval i manifesta la voluntat de mantenir un sistema de valors ben determinat. Potser intentava incorporar quelcom de nou en manprendre la traducció, però el resultat final ben poc ho demostra (28). El Sèneca moral encara hi és.

28. «La principal valor de la versió que avui editem està, sembla, a ésser testimoni del doble intent d'incorporació d'un text considerat clàssic, i d'assimilació de les valors que els nous temps li reconeixien; intents que resulten completament fallits: el primer, perquè l'emprenia qui no dominava les eines lingüístiques; i el segon, perquè procedia d'un aristòcrata integrat en el sistema fins a tal punt que no podia ni volia canviar cap element del context social on havia adquirit i mantenien una posició familiar preponderant» (Riera, p. 22).